

KRZYŻOWY (123) *ai*

krzyżowy (122), **krzyżow** (1).

-ow-, -ów.

sg *m N* krzyżowy (1). ◇ *I* krzyżowym (3). ◇ *L* krzyżowym (3). ◇ *f N* krzyżowã (4), krzyżow(a) (2). ◇ *G* krzyżowój (15); -ój (1), -(e)j (14). ◇ *D* krzyżow(e)j (1). ◇ *A* krzyżowã (34), krzyżowę (1) *CzechRozm.* ◇ *I* krzyżowã (14). ◇ *L* krzyżow(e)j (4). ◇ *n N* krzyżow(e) (2). ◇ *G* krzyżow(e)go (5). ◇ *A* krzyżow(e) (5). ◇ *I* krzyżowym (1). ◇ *L* krzyżowym (9). ◇ *pl N m pers* krzyżowi (1). *subst* krzyżow(e) (4). ◇ *D* krzyżowym (2). ◇ *A subst* krzyżow(e) (10). *m pers* krzyżow(e) (1). ◇ *L* krzyżowych.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.

Przymiotnik od „krzyż” (123) :

1. Od znac. ‘urządzenie do wykonywania kary śmierci’ (98) :

Wyrażenia: »łotr krzyżowy« (1): Święci. Lotr Krzyżowy. Michał Archanioł. *MWilkHist* A2.

»krzyżowa śmierć« [w tym: krzyżowã śmiercią tracić (2), pomordować, umrzeć, zejść] = śmierć na krzyżu, ukrzyżowanie [szyk 4 : 2] (6): *BielKron* 73, 155; *SkarJedn* 88, 99, 100; á Konfántyn prawem polpolitym zákazał: áby żaden vřząd śmiercią krzyżowã złoczyńcow więcey nie trácił *SkarŻyw* 397.

a. Od znac. ‘krzyż Chrystusa’ (91) : Tedyć zniszczone iest zgorźzenie krzyżowe [scandalum crucis]. *WujNT Gal* 5/11.

Wyrażenia: »krzyżowa [= pod wezwaniem Św. Krzyża Jerozolimskiego] kaplica« (1): Niepamiętając iż w Rzymie krzyżowę káplicę Ieruzálem nazywáią. *CzechEp* 424.

»sługa krzyżowy« = *chrześcijanin* (2): Práwdziwe zbáwienie/ zbaw zdrowe/ niemocne vzdrow/ flugi krzyżowe przenies Boże do wietzney chwały *KrowObr* 172v, 172v.

»uczeń krzyżowy« = *wyznawca Chrystusa* (1): z namiełtnikiem rybitwowym/ y z vcźniem Krzyżowym mowię. *KuczbKat* 75.

α. Taki, który jest krzyżem (25) : *KrowObr* 174; dziwny łąd Páńki ná krzyżowym trybunale *LatHar* 263.

Wyrażenia: »drzewo, drewno krzyżowe« = *krzyż na którym umarł Chrystus, relikwie tego krzyża lub jego wizerunek* [szyk 13 : 3] (15 : 1): *TarDuch* C5v; Drzewá krzyżowego iáko wiele po wśyftkim łwiećie. *KrowObr* Rr3, 33v, 192v, 239 marg; *RejPos* 47, 103; *Ecce lignum crucis in quo pependit salus mundi, venite adoremus*. To iest/ oto drewno krzyżowe ná którym wiśiało zbáwienie świátá/ podźcie/ kłániaymy fię *CzechEp* 81, 82; *LatHar* 55, 243, 260, 269, 319, 543; *WysKaz* 46.

peryfr. »krzyżowe łóże« [szyk 3 : 1] (4): á temu ktoremu ták śćielełz ty pieluźki/ łóżá krzyżowego będzie trzebá. *SkarŻyw* 112; *LatHar* 248, 339, 543.

peryfr. »ołtarz krzyżowy« (2): Iestu kriłte ktoris [...] taz załya krew łnałwyatłłego boku twego na ołtarzu krzizowim dlya. łbawyenya náłłego wilyal *BierRaj* 21v; *OrzQuin* Nv.

[»szubienica krzyżowa«: y to wierząc wyznawałz; że Pan Twoy, Syn Boży/ ná łzubienicy krzyżowej nági był rozbity *HerbNauka* D5v (*Linde*).]

»znak krzyżowy« (1): Ianie: známionię cie znákiem krzyżowym/ y potwierdzam cie Krzyżmem zbáwiennym. *KrowObr* 84v.

β. Taki, który dokonuje się na krzyżu (61) :

Wyrażenia: »bolesć, cierpliwość krzyżowa« (1 : 1): *BiałKat* 91; przez onę okrutną bolesć iego krzyżową/ áby mi to raczył wżyftko odpuścić/ iákóm go tu kolwiek obrażáá dżlonkami [!] moimi *SiebRozmyśl* I4v.

»męka krzyżowa« [szyk 4 : 3] (7): Bot z iuż námiłłá matko czas fie przybliżá/ abych ci polfedł od ciebie na mękę okrutną krzyżową. *OpecŻyw* 87v, [80]; *TarDuch* D2; *RejPs* 102; *BielKron* 144; *LatHar* 353; Ktory przez przyięte człowieczeństwo y mękę krzyżową sftáł fię nieco mnieyżym niżli ániołowie *WujNT* 754.

»krzyżowym obyczajem« = *na krzyżu* (1): Iż offiáruiecie náświętze ciáło y krew Páná Kryftułowę/ iuż nie krwáwym/ áni krzyżowym obyżáiem/ ná Ołtarzu *KrowObr* 178.

»ofiara krzyżowa« [szyk 8 : 6] (14): *KrowObr* 178v, 187v [2 r.], 191v; *OrzQuin* N3; ále ónę trwájącą ofiárę krzyżową ná pámiątkę wieczną włálnym fizerunkiem okázuiemy/ wedle porzádku podánego od Páná Chryftuła *BiałKat* 360v, 351v, 366; *WujJud* 237v; *SkarŻyw* 492; *WujNT* 287; *SkarKaz* 156b [2 r.], 157b.

»śmierć krzyżowa« [*w tym: posłuszny aż do śmierci krzyżowej* (11)] = *mors crucis* *Vulg* [szyk 32 : 5] (37): racz fie śmilowatz [...] a nieday go na takową fmiertz okrutną krzyżową/ iakotz żydowie niewierni żadaia *OpecŻyw* 132, 130, 132v, 134v, 135v, 156v; *OpecŻywSandR* n1b 4v; *TarDuch* C4v, D4v; *KrowObr* 139; *RejPos* 40v, 100; íam żywot przenaczyłtży ná świećie wiodł/ á vniżywłży íam siebie/ sftáł fie polfuznym Bogu Oycu áż do śmierci/ á śmierci krzyżowej. *WujJud* 143v; *WujJudConf* 251v; *RejPosWstaw* [21³], [21³]v; *CzechRozm* 220v, 227, 265; *CzechEp* 188, 317; *NiemObr* 120; *WerGość* 208; *ArtKanc* I4; íam ściągnał rękę ná rzecz zákazána/ á tobie nágotowano śmierć krzyżową *LatHar* 269, 54, 289, 290, 312, 341, 557; *WujNT* 391 [2 r.], *Philipp* 2/8; *SiebRozmyśl* A3v, D2 [2 r.].

2. Od znac. 'plastyczne wyobrażenie krzyża Chrystusa' (16) :

Wyrażenia: »krzyżowe dni« = *poniedziałek, wtorek, środa przed uroczystością Wniebowstąpienia; w te dni odbywają się procesje do przydrożnych krzyży z prośbą o urodzaj; ambarvalis a. amburbialis hostia, ambarvalia, amburbia, rogationum dies* *Cn* [szyk 8 : 3] (11): *Murm* 12; *Mymer*¹ 8v; *KrowObr* 169, Ss2; *CzechEp* 83; Naydziełz y fame Krzyżowe dni/ w ktore częłto Litánią powtarzamy *LatHar* 172, 125 [2 r.]; *WujNT* 238 *marg*, 795 *marg*, Vvvvv3.

»krzyżowa niedziela, którą zowá krzyżową« = *piąta niedziela po Wielkanocy poprzedzająca dni krzyżowe* [szyk 2 : 2] (3 : 1): *GroicPorz* 1 [2 r.]; *Goski* A8v; ROki Ziemiłkie Płotćkie piérwłzé w Poniedziałek po Krzyżowéy Niedzieli. *SarnStat* 734.

»wojsko krzyżowe« = *krzyżowcy, wojska przeznaczone do walki z poganami* (1): Zá co Pan Bog Lefká zárázem fkaráł/ iż woylko krzyżowe nie ná Litwę/ ná ktorých był wziáł od Papieża Krzyż/ ále ná fwoich obroćił. *StryjKron* 370.

3. Od wyrażenia przyimkowego 'na krzyż'; *cruciformis, crucis formam gerens, transversus* *Cn* (1) :

Wyrażenia: [»krzyżowe błony« = *błony w oknie rozpięte na ramie drewnianej ujętej w krzyż; okna duże, błony krzyżowe, kraty w oknach żelazne* *LustrWpol* I 4.]

»krzyżowa kostka« (1): Szata Opadla, Axamitu ízarego wzorziltego. w krzyżową kołtkę. ná kłztalt bieriek. *WyprKr* 67v.

4. Od znac. 'część kręgosłupa' (8) :

Wyrażenia: »boleść krzyżowa« = *ból w okolicy krzyża* (8): Theż firop Fijołkowy ieft dobry boleściam krzyżowym y nyrkowym *FalZioł* I 150a, I 100c, 101c, 137b, II 4b, 6b, c, V 84.

[»żyła krzyżowa«: Zylá ná grzbiećie gdzie bywa garb/ którą zową krzyżową/ pufzczána czyści melánkolia/ y nerki potwierdza. *SienHerb* 420a (*Linde*).]

5. [W funkcji rzeczownika: »krzyżowe« = *opłata za przepędzanie bydła przez pańską łąkę*: Dawają ci poddani, kiedy łąki sieką, krzyżowe, aby bydło przepędzali do lasa, z domu każdego po 1 kapłunie *LustrRaw* 183.]

Synonim: 4. *łędźwiany*.

Cf **KRZYŻOWATY, NIEKRZYŻOWY**